

Mimézis mint az elme meghosszabbítása Tóth Péter (Szegedi Tudományegyetem)

Absztrakt

A kortárs elméletalkotásban - durván leegyszerűsítve - gyakorlatilag háttérbe szorult a kultúra és a társadalmi intézmények eredetének vizsgálata és az erre vonatkozó holisztikus koncepciók kidolgozásának kísérlete, mivel azt az emberi történelem egy teljesen elérhetetlen, megközelíthetetlen momentumának tartja valamennyi kutató. Azonban René Girard etológiai és etnológiai premisszáik alapján egy olyan elméleti keretet vázolt fel, amelynek középpontjába egy meghatározott alapmechanizmust helyez, az utánzást, amiből deduktív módon levezeti az emberi kultúra eredetét és fejlődését. Ez a törekvés módszertani szempontból talán „naiv”, de elméleti szinten nagyon gyümölcsöző, és az empirikus kutatások számára is nagy potenciál rejlik benne.

René Girard mimetikus elméletét átfogó és rendkívül szerteágazó tematikája miatt lehetetlen osztályozni, címkézni egy adott diszciplína kereteibe. Mindenekelőtt egyfajta vallásfenomenológiai paradigmának tekinthető, mivel a vallás eredetét, illetve annak valamennyi megnyilvánulási formáját és alapelemét (áldozat, rítus, mítosz, stb.) egyazon mechanizmusra, az utánzásra vezeti vissza. Másfelől a „konfliktus elmélete” is, mivel a mimetikus elmélet növekvő relevanciáját nem csak a vallásról tett belátásoknak köszönheti, hanem annak is, hogy plauzibilis módon képes magyarázni az erőszak jelenségének eredetét. Girard elméletének elsődleges nívója abban ragadható meg leginkább, hogy szisztematikus összefüggést lát a minden emberi csoportban és kultúrában megjelenő erőszak és az utánzás között. Girard mimetikus antropológiája révén gyakorlatilag az összes emberrel és társadalommal foglalkozó tudományágot érinti, és egy egységes értelmezési keretbe, mátrixba ágyazza azokat. Jelen tanulmányban a mimetikus elméletből kiindulva a mimetikus antropológia (ezzel végső soron a mimetikus elmélet) lehetőség-feltételére kérdezek rá. Tehát a dolgozatom alapkérdése az, hogy mi az a feltétel, kondíció, amely lehetővé teszi az ember mimetikus természetét, mimetikus hiperérzékenységét.

A kutatási alapkérdésekre a válaszkísérletemet az a hipotézisem jelenti, amely szerint a mimézis, a mimetikus viszonyrendszer tulajdonképpen egyfajta hibrid (belső és külső elemeket tartalmazó) kognitív rendszernek tekinthető, amelyet az emberi elme dinamikus volta tesz lehetővé. Módszertani szempontból elengedhetetlen annak kihangsúlyozása, hogy alapvetően Girard mimetikus elmélete felől közelítem meg a vizsgált kérdést, amelyhez mintegy „elméleti motorként” használom Andy Clark és David Chalmers kiterjedt elme tézisének (*extended mind thesis*). Azonban a könnyebb olvashatóság érdekében tanulmányomat a kiterjedt elme koncepciójának rövid bemutatásával kezdem, majd a Clark és Chalmers szerzőpáros tézise által implikált kérdésfelvetésekre mintegy válaszként áttekintő jelleggel ismertetem Girard legfőbb hipotéziseit, majd pedig némileg részletesebben rátérek Girard mimézis fogalmára, végezetül pedig – rávilágítva a mimézis és a kiterjedt elme funkcionális és strukturális hasonlóságaira – igyekszem alátámasztani a hipotézisemet.

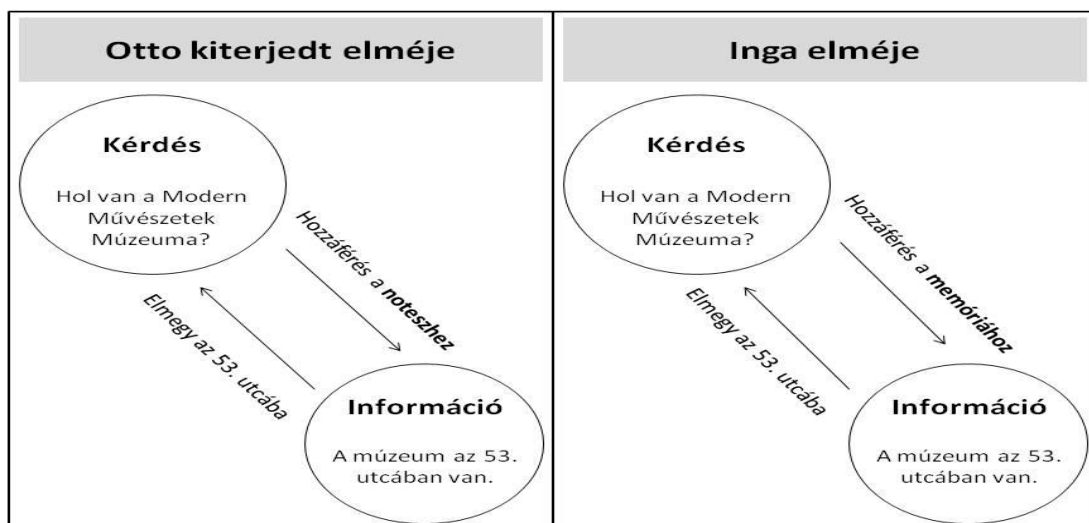
Kulcsszavak: mimézis, utánzás, kiterjedt elme, vágy, tükroneuronok.

1. A kiterjedt elme elmélet

Andy Clark és David Chalmers 1998-ban megjelent *The Extended Mind (A kiterjedt elme)* című cikkükben az *aktív externalizmus* koncepciót javasolják, amely azon a hipotézisen alapszik, hogy a környezet aktív szerepet játszik a kognitív folyamatokban, tehát elménk határa nem azonos a testünk vagy az agyunk fizikai kiterjedésével, azaz a kognitív folyamatok nem csak a fejben mennek végbe.

Ezt a szerzők egy gondolat kísérlettel illusztrálják, amelynek egyik alanya Otto, aki enyhe Alzheimer-kórban szenved, a másik pedig Inga, aki teljesen egészséges. Otto - betegsége okán - mindig hord magánál egy noteszt, amelybe feljegyzi azokat az információkat, amelyekre szüksége lehet. Egy napon arról értesül, hogy lesz egy őt érdeklő kiállítás a New York-i Modern Művészetek Múzeumában, amelyet meg akar tekinteni. Azonban nem emlékszik a múzeum címére, ezért átnézi a noteszét, amelyben rátalál korábbi feljegyzésére, hogy a múzeum az 53. utcában van, így fogja magát és odamegy. Ingát szintén érdekli ez a kiállítás, ezért ő is úgy dönt, hogy elmegy megnézni, de ő a múzeum címét a biológiai memóriájából idézi fel, és miután ezt megtette, ő is odamegy.

A szerzők szerint a két helyzet analóg, mivel Otto és Inga egyaránt azért mentek az 53. utcába, mert úgy *hitték*, hogy ott található a múzeum. Annyi eltérés van a két eset közt, hogy Otto a noteszéből kereste ki az információt, míg Inga az emlékezetéből idézte fel azt, de ez a szerzők szerint pusztán csak felszínes különbség, mert mindketten már eleve rendelkeztek azzal a diszpozicionális hittel, hogy a múzeum az 53. utcában van, Otto azelőtt, hogy kikeresné a noteszéből, Inga pedig azelőtt, hogy előhívna az emlékezetéből. Mindkét esetben funkcionális szempontból ugyanazt a szerepet tölti be az információ, ugyanúgy irányítja a kogníciót és a viselkedést, így nincs okunk az egyik hitet mentális elemnek tartani, míg a másikat nem. Tehát az Ottóhoz hasonló esetekben az elme kiterjed a külvilágba, az emberi organizmus összekapcsolódik egy külső egységgel egyfajta kétirányú interakcióban, így egy összekapcsolt, párosított rendszert alkotnak, amely teljes joggal tekinthető kognitív rendszernek Clark és Chalmers szerint. Fenomenológiai szinten persze van különbség Otto és Inga esete között, de funkcionális szempontból teljesen indifferens, hogy egyikük az externális, a másikuk pedig a biológiai memóriájából hívta elő az információt. Ennek vizuális szemléltetésére álljon itt az alábbi sematikus ábra:

Az ábrát készítette: T. P.

Az ilyesfajta összekapcsolódásnak az alábbi fő jellemzői vannak: (1) a belső és külső (internális és externális) elemek között kétirányú interakció áll fenn; (2) kauzális szempontból minden elem aktív szerepet játszik; (3) a rendszer elemei együttesen olyan módon irányítják a cselekvést, ahogy a kogníció általában; (4) az externális elem eltávolítása esetén az alany kompetenciája csökken, pont úgy, mintha egy adott agyrészét operálták volna ki. Tehát a kiterjedt elme koncepciójában az ilyesfajta összekapcsolódások kognitív folyamatoknak tekinthetők, függetlenül attól, hogy az adott processzus nem teljes egészében a fejben lokalizálódik.

Mivel nem minden kognitív folyamat tudatos, legalábbis az alapvető használat szintjén, ezért megállapítható, hogy a nem tudatos folyamatok is nagy mértékben hatnak viselkedésünkre. Akárhogy is, az externalizmus azon eseteiben, amikor a tudatosság az internális elemre korlátozódik, még nem ok arra a szerzők szerint, hogy ezt ne tekintsük kognitív folyamatnak (Clark & Chalmers, 1998).

Az aktív externalizmus evolúciós szempontból is előnyös lehet az ember számára, mert a külső környezet integrálása a kognitív rendszerbe, a külső csatolás segíthet eloszlatni a kognitív terheket, ezáltal több kapacitás szabadul fel, elősegítve így a hatékonyabb működést, illetve megbízhatóság tekintetében sem feltétlenül marad el az internális rendszertől – állítják a szerzők. Gondoljunk csak bele, hogy mennyire problémás volna, ha például a telefonunkban tárolt valamennyi telefonszámot fejben kellene tartanunk.

Persze sokan vannak, akik elutasítják a kiterjedt elme hipotézist. A teljesség igénye nélkül röviden bemutatok néhány ellenvetést. Például Fred Adams és Ken Aizawa azt állítják, hogy a kogníció az egyén fejében lokalizálódik, tehát annak határa az egyén agyának fizikai kiterjedése. Kritikájuk lényege, hogy amikor egy tárgy vagy folyamat valamilyen módon összekapcsolódik a kognitív alánnyal, akkor a kiterjedt elme hipotézisének képviselői tévesen következtetnek arra, hogy a tárgy vagy folyamat az alany kognitív apparátusának részét alkotja. Ez a tévedés szerintük az oksági és a konstitúciós viszony összemosásán alapszik - attól, hogy valami oksági viszonyban áll egy dologgal, még nem lesz annak a része. (Adams & Aizawa, 2010). Az „ugyanolyan hozzáférés” ellenvetés értelmében a külső adathordozóban tárolt információk mint állandó hitek nem lehetnek egy adott személy hitei, mivel bizonyos esetben mások is ugyanolyan módon férhetnek hozzájuk. Egy további ellenvetés a cselekvés végrehajtójának kérdéséből indul ki – ki vagy mi cselekvés alanya? Joggal merül fel ez a kérdés például abban az esetben, ha az előre megadott útvonalon egy robotsofőr vezet, míg az ember alszik (Ambrus, 2013), de egy lélegeztetőgépre vagy bypass gépre kötött ember esete is adekvát példa lehet. A kiterjedt elme funkcionális szempontú interpretációja relativizálja valamennyi ellenvetést, azonban ennek bemutatása már meghaladná jelen tanulmány terjedelmi kereteit.

Clark és Chalmers heves vitákat generáló cikkük végén több kérdést is feltesznek, illetve nyitva hagynak. Amennyiben elfogadjuk azt a feltevést, hogy az elménk határa nem a koponyánk, hanem a testünk fizikai határain túlra is kiterjed, és interakcióban áll a környezetével, akkor mekkora messzeségig lehet következtetni? A hibrid kognitív rendszerben az externális elem vajon csak egy fizikailag létező tárgy lehet-e, vagy pedig lehet az egy nem-fizikai elem is, mint például egy viselkedési minta, vagy egy mém? Lehetséges-e „szociális kogníció”? Lehet-e másvalaki gondolata, hite, emléke, mentális apparátusa externális eleme egy hibrid kognitív rendszernek? Beszélhetünk-e kiterjesztett vágyról? Végezetül, a kiterjedt elme implikálja-e a „kiterjedt ént”? A szerzők szerint mindez lehetséges, nem zárkoznak el az elméletük ilyen irányú kiterjesztései elől, tehát a kiterjedt elme kiterjesztett értelmezésétől (Clark & Chalmers, 1998). John Sutton pedig a kiterjedt elme hipotézis interdiszciplináris implikációira hívja fel a figyelmet, beleértve a társadalom- és kultúratudományokat, valamint a történettudományt is (Sutton, 2006).

Herczegh Máté felhívja a figyelmet arra, hogy a környezettel, externális elemekkel való kölcsönhatás az ember agyát is alakítja, konkrét változásokat indukálva. Tehát az aktív externalizmusban nem csak az ember alakítja a környezetét, hanem a környezet is alakítja az embert, tehát konstitúciós viszonyról van szó, így az elmét dinamikus rendszerként, folyamatként érdemes felfogni (Herczegh, 2016).

2. René Girard mimetikus elméletének áttekintése

Girard első könyve 1961-ben jelent meg Párizsban *Mensonge romantique et vérité romanesque* (Romantikus hazugság és a regény igazsága) címmel, az angol kiadás pedig 1966-ban látott napvilágot *Deceit, Desire and the Novel: Self and Other in Literary Structure* címen. Ez a könyv tekinthető Girard első fő művének, ugyanis ebben az írásában artikulálja a vágy mimetikus természetére vonatkozó hipotézisét. Az 1950-es évek vége felé Girard a nagy európai írók – mint például Stendhal, Cervantes, Flaubert, Proust, Dosztojevszkij - regényeit vizsgálta, és az egyes alkotások különbségeinek elemzése helyett azt kutatta, hogy van-e bennük valami közös elem. Kutatása során feltűnt neki, hogy a vizsgált művekben a szereplők azonos struktúrájú kapcsolati működési mód szerint fejlődnek. Arra a következtetésre jutott, hogy ezek az írók alkotásaikban az egyes karaktereken keresztül tulajdonképpen a vágy mimetikus, utánzásos természetét írják le, azaz, hogy az emberek a vágyaikat valaki mástól kölcsönzik, szemben az ember teljes önállóságát és egyediségét hirdető „romantikus hazugsággal”. Arról van tehát szó, hogy az ösztönös alapszükségleteken túlmutató vágyainkat általában másvalakinek - akit ilyen értelemben nevezhetünk modellnek vagy közvetítőnek - ugyanarra a tárgyra, dologra irányuló vágya kelti fel, tehát a vágyakozó alany és a vágyott tárgy közötti viszony nem közvetlen, hanem egy háromszöget rajzol ki ez a fajta kapcsolódási struktúra. Sok esetben ez a viszonyrendszer ártalmatlan, azonban amikor a vágy valami olyan dologra irányul, amely természeténél fogva nem osztható (például valakinek a szerelme, vagy egy vezetői pozíció) vagy csak nagyon szűkösen áll rendelkezésre, akkor az egyazon irányba mutató vágyak keresztezik egymást, a modell akadállyá válik és viszont, így ez mimetikus rivalizáláshoz vezet, amely bizonyos esetekben a végletekig eszkalálódhat erőszakba torkollva (Girard, 1966).

A vágy mimetikus természetének tanulmányozása során Girard túlhalad az irodalomtudomány látókörén, egészen a pszichológia és az antropológia tereumába. A vágy mimetikus természetének felfedezése Girard-t az erőszak problematikájának vizsgálata felé orientálta. A mimetikus antropológia kulcsfogalma az utánzás; ez magyarázza az emberek rendkívüli tanulási képességét, az empátiát, a kooperációs készséget. Azonban az érme másik oldalán ott van a rivalizálás, amely megfelelő kontroll hiányában erőszakhoz vezet, ami szintén mimetikus természetű, fertőzőként terjed, és a diffúz erőszak az egész közösséget elsöprő erőszakhullám rémképeivel fenyeget. Ennek a fenyegetésnek kell, hogy hatása legyen az emberi közösségek szerveződésére, különösképpen az emberré válás kezdetén, amikor még nem létezett semmiféle jogrendszer és karhatalmi szervek sem felügyelték a csoport békéjét. Ennek megfelelően második fő művében, az 1972-ben megjelent *La violence et la sacré* (angolul 1977-ben *Violence and the sacred – Az erőszak és a szent*) címet viselő írásában a mimetikus elmélet már egy univerzális antropológiai és kulturális keretelméletté duzzad. Ebben a munkájában Girard összehasonlító mítoszelemzéssel, valamint etnológiai megfigyelésekre és adatokra támaszkodva igyekszik feltárni a „szent/szakrális” valódi természetét az archaikus társadalmakban. Ebbéli vizsgálódásai eredményeképpen megalkotja második fő hipotézisét. Azt állítja, hogy az emberi kultúrák kezdetén az erőszakot az áldozatállítás vagy bűnbakképzés mechanizmusa révén tartották féken. Ennek a mechanizmusnak köszönhetően a diffúz erőszak egy – kezdetben spontán – kiválasztott áldozat ellenében egyazon irányba csatornázódott, majd a gyilkosságot követően az erőszakos indulatok szublimálódtak, és a kiengesztelődés és béke érzése újra összekovácsolta a csoportot. A közösség az áldozatot valóban felelősnek tartotta a kialakult krízishelyzetért, amelyet azonban halálával „meg is oldott”, így a közösség szempontjából az áldozat személye egyszerre ördögi, mert vétkes a válsághelyzet létrejöttében, másfelől jó és kegyes, mivel halálának köszönhetően helyreállt a rend, tehát az áldozat kettős karakterisztikájú, egyszerre jó és ördögi, és ez tulajdonképpen a szent alaptermészete.¹⁴³ A

¹⁴³ Vö. Otto, R. (1997). *A szent: az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Budapest: Osiris

legközelebbi válsághelyzetek idején ezt már elkezdték tudatosan alkalmazni, így idővel gyakorlatként rutinizálódott az áldozatállítás, megteremtve ezzel a vallás, és a kultúra alapjait. Tehát Girard a vallások központi elemeinek (mítoszok, tabuk, rítusok), a politikai hatalomnak (szakrális királyság), az igazságszolgáltatási rendszernek (fő büntetések), az archaikus orvoslásnak, a színháznak, és még sok más intézménynek az eredetét a bűnbakképzési mechanizmusra vezeti vissza (Girard, 1977).

Girard harmadik fő műve az 1978-ban megjelent, beszédes című kötet, *Des choses cachées depuis la fondation du monde – Mi rejtve volt a világ teremtésétől fogva*, amely 2013-ban jelent meg magyar nyelven. Ebben a kötetben Girard kiterjeszti az elméletét a bibliai szövegek vizsgálatára, amelyet már a cím is sugall. A három fő részből álló kötet tulajdonképpen két pszichiáterrel folytatott beszélgetés írásos formája, ily módon Girard elméletének szintézisét adja dialektikus formában. Az első részben az antropológiai elméletét mutatja be Girard, majd a második szakaszban az Ó-és Újszövetség szövegeinek analízise kerül terítékre. Az összehasonlító szövegelemzés eredményeképpen Girard kimutatja, hogy egyes központi bibliai szövegek elsősorban és fundamentálisan abban különböznek az archaikus mítoszoktól, hogy azok nem a bűnbakképzési-mechanizmus eredményei, azaz a biblikus szövegek - ellentétben a mítoszokkal - nem az üldözők szempontját tükrözik, hanem az üldözött áldozat nézőpontjából íródtak, fellebbentve ezzel a fátylat a bűnbakképzési mechanizmusról, továbbá a minden vallás és kultúra eredetében lappangó erőszakról. A könyv harmadik részét pedig pszichológiai vizsgálódásoknak szenteli Girard, olyan témákat boncolgatva, mint a szexualitás, mazochizmus, szadizmus, homoszexualitás (Girard, 2013b).

Girard munkásságának mérföldköveit jelentő kötetek bemutatásából jól kirajzolódik, hogy téziseit három fő témakörben fejtette ki: 1) mimetikus vágyelmélet, 2) bűnbakképzési mechanizmus, mint a kultúra eredete, valamint 3) bibliai reveláció és a kereszténység, avagy címszavakban: mimézis, áldozat, reveláció. Ez a felosztás már csak avégett is kívánatosnak tetszik, mert a mikro szinttől a makroszintig halad, tehát az egyes embertől a közösségen át a nagy volumenű globális folyamatokig. A következő szakaszban Girard mimézis fogalmát mutatom be közelebről, illetve az individuális szintű mimetikus viszonyrendszer megnyilvánulási formáit.

3. René Girard mimézis fogalma

Girard elengedhetetlennek tartja az ember tudományos megismerésében való előrelépéshez, hogy megkülönböztessük az emberi utánzást az állati mimikritól, és beazonosítsuk a mimetikus viselkedés kizárólag az emberre érvényes jellemző vonásait. Ezáltal olyan fajsúlyos kérdésekre kaphatunk válaszokat, hogy miért hajlamosak az emberi kapcsolatok a konfliktusra és az erőszakra, vagy, hogy miért tekinthető az ember a legerőszakosabbnak a fajok közül? Girard tömör válasza erre az, hogy az emberek közötti erőszak elsődleges forrása a mimetikus rivalizálás, amelyet egy riválissá váló modell illetve modellé váló rivális imitálása eredményez (Girard, 2013a).

Girard elutasítja azokat az elméleteket és nézeteket, amelyek szerint az ember alaptermészeténél fogva jóságos vagy békés, és pusztán csak a társadalmi, gazdasági, politikai, illetve vallási és kulturális különbségekből adódnak a konfliktusok. Másfelől azzal sem ért egyet, hogy az emberben valahol mélyen egyfajta erőszak-ösztön munkálkodik, vagy agresszivitásért felelős gének idézik elő az erőszakra való hajlamot. Természetesen ezen elgondolásokhoz való kritikai hozzáállás nem azt jelenti, hogy Girard figyelmen kívül hagyja az emberi ösztönök jelentőségét. Sokkal inkább azt állítja, hogy az ösztönök, illetve a szükségletek végső soron elégtelennek bizonyulnak az emberi vágy lényegének megragadásához. Miután az alapvető szükségleteink kielégültek, az elemi ösztöneinken túlmutató vágyaink a környezetünkben található embertársaink, azaz *modellek* közvetítésével artikulálódnak bennünk, vágyainkat mintegy „kölcson vesszük”. Tehát a vágyunkat mindig egy

másik embernek ugyanarra a tárgyra irányuló vágya – a modell vágya – ébreszti fel. A modellek persze cserélődhetnek, de ahhoz egy újabb tekintélyt jelentő személyre van szükség (Girard, 2003).

Nem arról van szó, hogy Girard elmélete valamiféle antropológiai karikatúra az emberről, egydimenziós utánzó fajnak ábrázolva, hanem sokkal inkább az ember mások felé való fundamentális, mondhatni extrém nyitottságára utal. Tehát a mimetikus elmélet az embert társadalmi lényként írja le, amely a másokhoz való kapcsolati rendszerek összefüggéseiben értelmezhető. Ezzel egyértelműen szembehelyezkedik az individualizmussal (mind romantikus, mind módszertani értelemben), és úgy tekint az emberekre, mint akiket alapvetően alakítanak a közös mimetikus kapcsolataik (Palaver, 2013).

Az ösztönök, illetve az ösztönös emberi viselkedés a mimézis kiindulópontjának tekinthetők, amely felfokozódik, tehát az ember mimetikusán hiperérzékennyé válik. Girard szerint a mimézis az, ami a maga teljességében karakterizálja az emberi vágyat, és ez magyarázza, hogy az ember miért válhatott sokkal fogékonyabbá a konfliktusra és az erőszakra, mint más, pusztán ösztönvezérelt fajok. Bármikor, amikor két ember vágya egy olyan tárgyra irányul, amelyet egyszerre nem birtokolhatnak többen, akkor mindig ott lappang a rivalizálás és a személyközi erőszak fenyegetése. Az ilyen tárgyak vagy dolgok szigorúan tiltottak a világ valamennyi kultúrájában (tabuk és tiltások), mivel ilyen módon potenciális veszélyforrásnak tekinthetők.

Azonban a mimézis és az erőszak nem egy és ugyanaz, a mimetikus vágy nem vezet szükségképpen erőszakos konfliktushoz. A mimetikus elmélet szempontjából a mimézis egy meghatározó tényező a szociális kapcsolatok vonatkozásában, amelynek egyaránt vannak negatív és pozitív következményei. Ahogyan az már az eddigiekből kiviláglik, a mimetikus vágy eredményezhet erőszakot és gyilkosságot. Az utánzás képessége az emberi evolúció egyik döntő tényezője. Eme képesség révén a tanulás tér- és időbeli korlátai óriási mértékben kitágultak. A *mimézis* szóval Girard mélyebb és tágabb viszonyulásra utal, mint az egyszerűbb értelemben vett utánzás. Sokkal inkább a tükörreakciókat, a másokon való tájékozódást jelenti, ami magában foglalja a tételes utánzást, de a másokkal való következetes szembehelyezkedést is. Érezkelni kell, hogy szimmetrikus viszonyrendszeréről van szó. Tehát az ilyen értelemben vett utánzás, mimézis lehetővé teszi az összehangolt társas létet, felgyorsítja a tanulás folyamatát, életre hívja a kommunikációt. Ebből nyilvánvalóan adódik, hogy az emberek rendkívüli módon egymásra lesznek utalva, azaz mimetikusán hiperérzékennyé válnak, ami bizonyos esetekben rivalizáláshoz és konfliktusokhoz vezet. Nagyon fontos kihangsúlyozni, hogy a mimézis nem egy tudatos folyamat, jelenség (Girard, 2013b).

A mimetikus viszonyulás két alaptípusát különbözteti meg Girard: az egyiket az *external mediation* terminussal jelöli, míg a másikat *internal mediation*-nek nevezi. Az *external mediation*, „külső közvetítés” arra a mimetikus alaphelyzetre utal, amikor a modell valamilyen módon – térben, időben, társadalmi státuszban stb. – távol áll a vágyakozó alanytól. Ez a mimézis ártalmatlan formája, amely gyakorlatilag nem hordozza magában a konfliktus veszélyét. Alapesetben ilyen az egészséges szülő-gyermek viszony, de a jól működő oktatási rendszer alapja is. A mimézisnek ez a pozitív oldala alakítja ki és fejleszti a tanulást, szocializációt, empátiát, a társas léthez szükséges valamennyi képességet.

Akkor is veszélytelennek mondható mimézissel van dolgunk, amikor az alany a modellel már közös vágya olyan valamire irányul, ami megosztható és/vagy bőségesen áll rendelkezésre. Ilyenkor a „közös érdeklődés, ízlés” akár egy jó baráti kapcsolat fundamentuma is lehet.

A problémák akkor kezdődnek, amikor az alany és a modell közös vágya valami olyasmire irányul, amiből nagyon kevés van, szűkösen áll rendelkezésre, illetve nehezen hozzáférhető, vagy természete szerint csak egyedül birtokolható, illetve nem osztható. Ilyen lehet például egy közösségen belüli vezető pozíció, vagy ennek egy tipikus és jól ismert példája,

valakinek a szerelme. Ez már az *internal mediation* (belső közvetítés) esete, amikor a modell térben/időben/társadalmi státuszban közel áll az alanyhoz. Ebben az esetben már a modell is óhatatlanul belekerül a mimetikus spirálba. Ugyanis az alany vágyakozása a modell által birtokolt tárgy iránt annak felértékelődését eredményezi a modell számára és növeli a tárgyhoz való ragaszkodását. Ez aztán csak tovább tüzei a vágyakozó alany szenvedélyét. Az így kialakuló mimetikus spirálban jól érzékelhető az eszkaláció, és az eredeti modell is vágyakozó alannyá válik a saját maga által birtokolt tárgy viszonylatában, hiszen az ő vágyát az eredeti vágyakozó alany szenvedélye tüzei, így abból mintegy modell válik számára (Girard, 1966). A továbbiakban ennek a folyamatnak a megnyilvánulási formáit ismertetem röviden.

Girard szerint a vágy egyfajta dinamikus jelenség, amely különféle fejlődési szakaszokon mehet keresztül, egészen az állatvilágban megfigyelhető primer mimézistől a kizárólag emberre jellemző „antagonisták miméziséig”.

Girard a kortárs etológiai szakirodalomra támaszkodva azt állítja, hogy az emberek, de már a magasabban fejlett emlősök között is megfigyelhető a felfokozott utánzás jelensége. A magyar nyelvben erre utal a meglehetősen pejoratív hangvételű „majmolás” szavunk. A mimetikus elmélet számára a kiindulópontot egy adott tárgy kapcsán kialakuló rivalizálás jelenti, tehát a mimézisnek a legelemibb fajtája, amely jelenséget a *primer mimézis* terminussal jelöl. Annak ellenére, hogy ez veszélyes, mégis nélkülözhetetlen a kulturális folyamathoz, mivel Girard szerint ez megelőzi a tudatosságot, a reprezentációt, a nyelvet vagy más szimbolikus rendszert. Ezzel a feltevéssel Girard szembe megy mindazzal a filozófiai tradícióval, ami szerint a tudatosság megelőz bármiféle emberi elsajátítási viselkedésmintát, ennek részletesebb kibontása azonban szétfeszítené a dolgozat kereteit, így ettől kénytelen vagyok eltekinteni. Ezen az alapvető szinten Girard még nem beszél vágyról, mint olyanról. A konfliktus itt egész egyszerűen egy viselkedésminta vagy gesztus utánzásából adódik, amely egy tárgy elsajátítására, birtoklására irányítja a figyelmet. Tehát a primer mimézis esetében nincs szó tudatos utánzásról, a mimézis tulajdonképpen automatikus (Girard, 2013b).

A mimetikus vágy következő fokozatát az a fejlődési szakasz jelenti, amely során a tárgyi versengéstől a *metafizikai vágyig* jutunk, amelyet már *expressis verbis* vágyként aposztrofál Girard. Ahogyan fentebb olvasható, a primer mimézis, mint spontán vagy automatikus imitáció alkalmas a konfliktus gerjesztésére. A modell, aki kívánatosként jelöli ki a tárgyat az alany számára, természetesen igyekszik elejét venni annak, hogy az alany megszerezze, elsajátítsa tőle az adott tárgyat. Egy tárgy értéke annál nagyobb, minél több erőfeszítést kell tenni a megszerzése érdekében. Ebből kifolyólag a modell ellenállása fokozza a tárgy értékét az alany számára, így az tovább növeli a tárgy megszerzésére irányuló erőfeszítéseit. Ez pedig nyilván felerősíti a modell ragaszkodását az általa birtokolt tárgyhoz. A kölcsönös megerősítés és visszaigazolás spiráljában a fizikai tárgy értéke ilyen módon egyre csak növekszik, mígnem már teljesen elrugaszkodik a valós értékétől, és gyakorlatilag képzelt értéket tulajdonítanak neki. Ez az átváltozási folyamat, amely már túlmutat az objektív valóságon, olyasmivé alakítja a tárgyat, ami már „eltúlzottan” is valóságos, ezért nevezi ezt Girard metafizikai vágnak. Itt nem a filozófiai értelemben vett metafizikáról van szó. Ezt Girard a presztízserő vagy a becsületért való rivalizálás (mint például párbaj, sportverseny stb.) fogalmával világítja meg – ezek már nem konkrét fizikai tárgyak objektív jelenléttel, hanem olyan fogalmak, amelyeket maga a versengés teremt, és amelyek minden valós tárgynál valóságosabbnak tűnnek, illetően értelemben „végtelenné”, „abszolúttá” nőnek. Tehát a harc a dicsőségért üres, mert úgymond a semmiért folyik, mivel már nincs jelen valódi tárgy (Girard, 2013b).

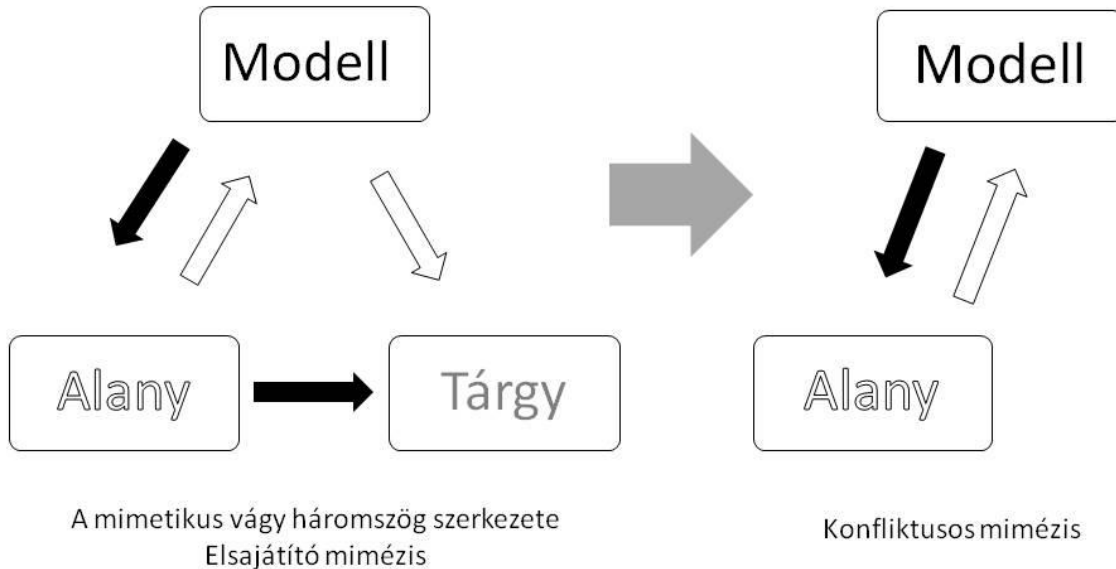
Jól látható, hogy a primer mimézis az elsajátítás automatikus utánzásától miként vezet el a tisztán presztízserő zajló rivalizáláshoz, ahol a felek többé már nincsenek tudatában az eredeti vágyuk tárgyának. A két rivális ezen a ponton már nem létező tárgyakért küzd, de ez csak a külső megfigyelő perspektívájából látható. A metafizikai vágy fázisában riválisoknak

már csak maga a küzdelem maradt, amelyet kölcsönösen ösztönöznek, és az erőszakig eszkalálódik. Girard ezt öngerjesztő, önfenntartó folyamatként írja le. A modell ragaszkodása növeli a tárgy értékét az alany szemében, és ebből a perspektívából nézve maga a modell is felértékelődik, azaz minél inkább felértékelődik a tárgy, a tárgyat kijelölő modell presztízse annál inkább növekszik az alany szemében. Ilyen módon az alany és a modell közti kapcsolat is átalakuláson megy át a konfliktus intenzitásának növekedésével. Ahogyan a vágy tárgyának vonatkozásában, úgy Girard a modell tekintetében is leír egyfajta „metafizikai átalakulást”. A tárgy és az azt birtokló modell eggyé válnak, és a mimetikus folyamat eme perdöntő pontján az alany elragadtatása végül túlmutat a modell vágyán, annak imitációján, és már sokkal inkább a modell lényé, létállapota lesz az, amire az alany vágyik. Másképpen megfogalmazva: a modell állandósult hiányérzetet, a teljes, beteljesült létben való megfoghatóságot testesíti meg, így az alany a modell lényét keresi. Ez az egzisztenciális hiányérzet kimeríthetetlen táptalajt biztosít a vetélkedésnek, frusztrációnak és az erőszakos indulatoknak, egyfajta ambivalens viszonyulásról van szó. A mimetikus folyamat ezen fázisában a vágyakozó alany számára a modell idollá, mondhatni istenséggé válik, ugyanakkor a modell továbbra is akadály marad az alany perspektívájából nézve, aki gátolja őt a vágyott tárgyhöz, létállapothoz való hozzáférésben, beteljesülésben. Tehát az alany által bálványozott személy egyszerre abszolút ellenség is. Girard a mimetikus vágy eme ambivalens megnyilvánulását *modell-akadály* terminussal jelöli (Girard, 2013b).

Az eddigiekben alapvetően a vágyakozó alany szempontjáról volt szó, de a modell vágya is mimetikus természetű. A mimetikus vágy előrehaladott fázisában, a metafizikai vágy terrénumában az utánzás rendkívüli módon ragadós. Minél inkább konvergál egymás felé az alany és a modell – amelynek előfeltétele a metafizikai vágy stádiuma -, annál inkább valószínű, hogy a modell elkezd utánozni az eredeti alany vágyát, hiszen az számára is növeli a birtokolt tárgy értékét. Girard ezt a jelenséget *kettős utánzásnak* vagy *kettős közvetítésnek* nevezi. A modell is ugyanúgy mimetikus természetű, tehát a modell esetében sem beszélhetünk autonóm vágyról, így az vagy kívülről vezérelt, vagy a kettős közvetítés esetében az eredeti vágyakozó alany vágya karakterizálja, így a modell is vágyakozó alannyá válik a saját maga által birtokolt tárgy viszonylatában. Girard erre a megfigyelésre alapozva egy francia pszichiáterrel, Jean-Michel Oughourlian-nal karöltve létrehozta az *interdividuális pszichológia* koncepcióját, amely elutasít minden olyan megközelítést, amely szerint az inter-individuális viszonyok alkotják a társadalmi kapcsolatokat (Girard, 2013b).

Mindaz, ami fentebb olvasható az alany modellhez való viszonyulásáról a metafizikai vágy fázisában, az érvényes a modell alanyhoz való kapcsolódására a kettős közvetítés stádiumában. Tehát mind az alany, mind a modell ambivalens módon viszonyul a másikhoz, egyszerre imádja és gyűlöli az egyik a másikat. A mimézis fokozódásával a tárgy, amiért vállvetve küzdöttek, egyre inkább háttérbe szorul, mígnem teljesen el is tűnik. Ezen a szinten a riválisok teljes mértékben egymásra fixálódnak, és a vágy helyét átveszi a kölcsönös erőszak. A csapást ellencsapás követi, és a felek most már a másik vágya helyett egymás ellenállását utánozzák. Kívülállóként nézve a két rivális egyre inkább hasonul egymáshoz, egymás tükörképeivé, duplikátumaivá válnak. Az elsajátító mimézis az előző szakaszokon keresztül így válik az *antagonisták mimézisévé*. Ezen a szinten a mimetikus kapcsolódásban a riválisokat már csak kívülről lehet tárgyilagosan szemlélni. Az egyes riválisok a másikat abszolút ellentétesnek, különbözőnek fogják fel. Minél inkább törekednek az elhatárolódásra, annál inkább hasonulnak (Girard, 2013b). Az alábbi ábrával kívánom vizualizálni a mimézisről leírtakat, hogy hogyan is „néz ki” a mimetikus vágy háromszög szerkezete, amely a mimetikus eszkaláció során konfliktusos mimézissé alakulhat:

Mimézis

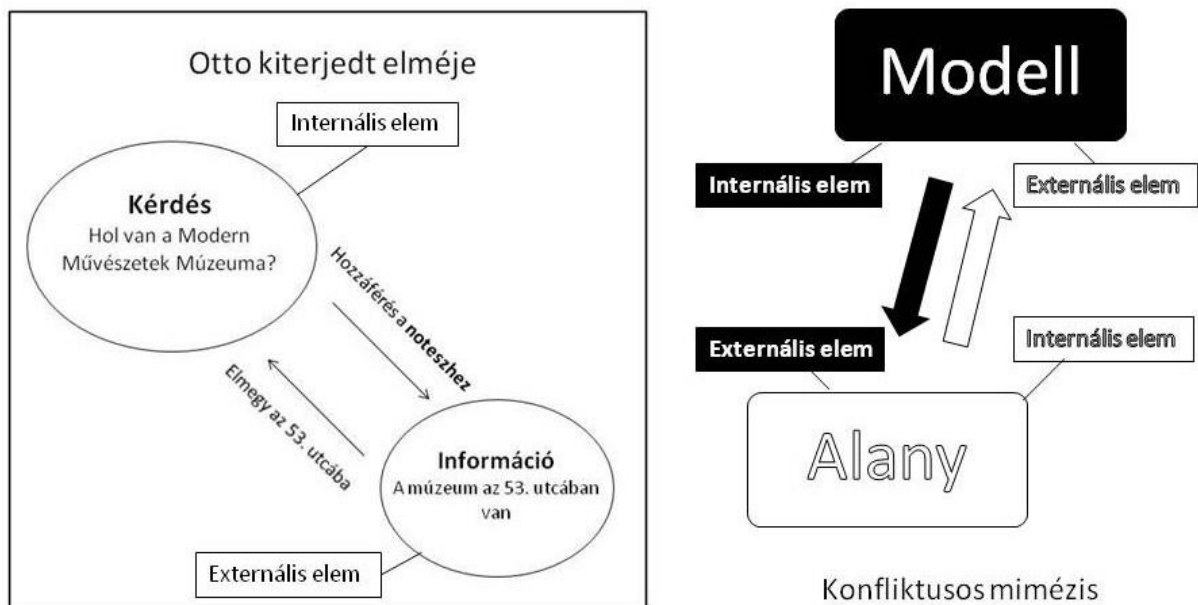

Az ábrát készítette: T.P.

Az elmúlt évtizedek során az utánzásra vonatkozó tudományos elméletalkotás és az empirikus kutatások, mindenek felett Vittorio Gallese és Giacomo Rizzolatti úgynevezett tükör neuronokkal foglalkozó kutatásai mind-mind megerősítik Girard mimézisre vonatkozó koncepcióját. A tükörneuronok olyan agysejtek, amelyek attól függetlenül aktiválódnak, hogy az egyén egy adott motoros mozgást hajt végre éppen, vagy csak megfigyeli ugyanazt a mozgást, amelyet egy másik személy hajt végre (Garrels, 2005). Véleményem szerint Girard mimetikus elméletének a mimézisre vonatkozó hipotézisei tudományosan verifikált kiindulási alapot jelentenek mindenféle vonatkozó kutatás számára. Ebből kifolyólag nem az argumentációjának helytálló mivoltára kérdezek rá, hanem Girard mimézis koncepcióját elfogadva a mimetikus antropológia lehetőség-feltételének problematikája áll kutatásom homlokterében. Mi teszi lehetővé az embernek a másik ember felé való ilyen alapvető nyitottságát és a mimézis, mimetikus vágy dinamizmusát? Hogyan lehet az, hogy az embert egy külső elem, egy másik emberrel való viszonyrendszere alapvető egzisztenciális minőségében érinti, alakítja? Hogyan lehetséges, hogy a mimézis egy adott, felfokozott pontján már gyakorlatilag teljesen identifikálódnak a felek külső perspektívából tekintve, tehát „differenciálatlanság”, „különbözetlenség” figyelhető meg, holott ők teljesen különállóként tekintenek egymásra? Egyáltalán miért tájékozódik az ember, az emberi vágy a külvilágból, külső elemek viszonylatában? Miért adekvátabb az embert hálózatban, kapcsolati összefüggéseiben értelmezni, mintsem különálló, zárt individuumként? Véleményem szerint a kiterjedt elme koncepciója által adekvát módon meg lehet válaszolni ezeket a kérdéseket, Girard feltevéseit tovább árnyalva és még plauzibilisebbé téve, amely alapján, új szempontokkal kiegészítve a mimetikus elmélet további alappilléreit, a bűnbak mechanizmust és Girard vallásfogalmát is újra lehet gondolni.

4. Konklúziók

Úgy gondolom, hogy a mimetikus viszonyrendszer az aktív externalizmus kiterjesztett értelmezése révén hibrid kognitív rendszernek tekinthető, amelyben a felek kölcsönösen egymás elméjének részeivé válnak. A mimetikus rivalizálás kezdeti szakaszaiban a vágyakozó alany tekinthető a kognitív rendszer internális elemének, a vágyat kanalizáló modellből pedig ilyen módon funkcionális szempontból externális komponens válik az alany vonatkozásában. Ahogy a primer mimézisből metafizikai vágy lesz, a modell, mint külső elem egyre inkább rögzül az alany elméjében, de nyilvánvalóan nem alkot vele teljes egységet, hiszen a modell egy másik ember, és mint ilyen egy másik létező, tehát különálló entitás. Ilyen értelemben is felfoghatjuk azt, hogy a modell egzisztenciális, a létezés teljességében való megfoghatóságot, deprivációt jelent az alany szemszögéből, persze nem feltétlenül fizikai értelemben. Természetesen a modellre is hatással van az alany, így a modell aspektusából az alany tekinthető externális elemnek, és végül kölcsönösen egymás elméjének részévé válnak. A mimetikus rivalizálás tetőpontján már gyakorlatilag különbözetlenné válnak, mivel egyfajta egységet alkotnak, folyamatosan alakítva egymást, ilyen módon identifikálódnak és egymás duplázataivá válnak, ami külső megfigyelői pozícióból érzékelhető. Belső nézőpontból azonban a másik fél a lehető legkülönbözőbbnek tűnik, mivel az alany vele szemben pozicionálja önmagát. A kiterjedt elme és a mimézis strukturális hasonlóságának hatékonyabb szemléltetése végett egy újabb sematikus ábra következik:

Az ábrát készítette: T. P.

Ugyanakkor a hibrid kognitív rendszer Clark és Chalmers által megállapított négy jellemzőjének vonatkozásában kénytelen vagyok némi megszorítást tenni. Az már első ránézésre is egyértelműnek tűnhet, hogy a mimetikus viszonyrendszerben az alany és a modell (adott nézőpontból a belső és külső elemek) között kétirányú interakció áll fenn. Egymás viselkedését is befolyásolják, így oksági szempontból minden elem aktív szerepet játszik, mind az alany, mind a modell perspektívájából. Hovatovább, a (mimetikus) vágy önmagában is képezheti egy cselekvés motivációt, illetéknéppen pedig az oksági háttérét. A kauzalitást illetően Richard Menary egy fontos distinkcióra hívja fel a figyelmet, mégpedig, hogy az oksági kapcsolatnak két lehetséges interpretációja van az aktív externalizmus szempontjából, az aszimmetrikus és a szimmetrikus befolyás. Az aszimmetrikus befolyás esetén a környezeti

jellemzők, illetve külső elemek a dominánsak, tehát oksági hatással és befolyással rendelkeznek a belső folyamatok felett. A szimmetrikus befolyás pedig azt jelenti, hogy a belső és külső tényezők, azaz a belső agyi folyamatok és az adott externális elemek kölcsönösen, együttesen és egyenértékűen irányítják a cselekvést. Ez utóbbit nevezi Menary *kognitív integrációnak*. Menary szerint a kiterjedt elme tézis a szimmetrikus befolyás koncepcióján alapszik (Menary, 2010). Saját megfigyelésem szerint ugyanez elmondható a mimézis jelenségéről is. Azon állítás, hogy a rendszer elemei együttesen olyan módon irányítják a cselekvést, ahogy a kogníció általában, minimum megkérdőjelezhető, ahogyan az is esetleges, hogy az externális elem eltávolítása esetén az alany kompetenciája úgy csökken, mintha egy adott agyrészét operálták volna ki.

Amennyiben az elmét nyílt rendszerként értelmezzük, amely folyamatos interakcióban áll a környezetével, könnyű belátni a mimézis fundamentális mivoltát az emberi természetben. A környezetével folyamatos kölcsönhatásban lévő dinamikus elme koncepciója alapján jobban megérthető az emberi vágy mimetikus természete, hogy miért tájékozódunk másokon (a kognitív apparátus hatékonyságának növelése, tanulás, elsajátítás) és hogy a mimetikus viszonyrendszer miként képes ilyen dinamikus eszkalálódásra.

Ahogyan arra már fentebb részint utaltam, a Giacomo Rizzolatti által vezetett olasz kutatócsoport olyan sajátos neuronokra bukkant, amelyek automatikusan aktiválódnak akkor is, amikor az alany egy célirányos motoros tevékenységet hajt végre, illetve akkor is, amikor csak megfigyeli azt, ahogyan a másik végzi el ugyanazt a cselekvést. Tehát a tükörneuronok egyaránt viselkednek motoros és szenzoros idegsejtekként. Ez a kettős funkció a megfigyelés és a végrehajtás, illetve a résztvevő és a megfigyelő közti rezonanciára vagy közös kódolásra enged következtetni, így a tükörneuronok azonnali és megosztott tapasztalatot hoznak létre. Majmokon végzett vizsgálatok alapján különféle típusú tükörneuronokat lehet beazonosítani a funkcionalitásuk vagy a válaszreakció-orientáltságuk alapján, demonstrálva ezzel a szociális kogníció mögött meghúzódó tükör-rendszer komplexitását. A tükörneuronok felfedezése azért is tekinthető forradalminak, mert nem csak az utánzás mögöttes mechanizmusainak, hanem a szociális kogníció neuropszichológiai alapjának mélyebb megértését is elősegíti (Garrels, 2005).

Úgy gondolom, hogy a kiterjedt elme tézis – legalábbis az elméletalkotás szintjén mindenképpen – verifikálja az interdividuális pszichológia koncepcióját is, és kijelenthetjük, hogy az ember nem értelmezhető izoláltan, csakis a másokkal való kapcsolatainak összefüggésében.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány végeztével ezúton is szeretnék köszönetet mondani Máté-Tóth András és Kiss Lajos András tanár uraknak az értékes szakmai segítségükért, és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Filozófiatudományi Osztályának, valamint köszönöm a családomnak és a páromnak, hogy lehetővé teszik azt, hogy harmonikus és zavartalan környezetben tevékenykedhessek.

Bibliográfia

- Adams, F., & Aizawa, K. (2010). Defending the bounds of cognition. In R. Menary (Ed.), *The Extended Mind* (67-80). MIT Press.
- Ambrus, G. (2013). A gondolat természete: intuicionizmus vagy szimbolizmus? In G. Forrai (Ed.), *Filozófiai intuíciók: Filozófusok az intuíciónakról* (pp. 95–108). Budapest: L'Harmattan.

- Clark, A., & Chalmers, D. (1998). The Extended Mind. *Analysis*, 58(1), 7–19.
- Garrels, S. R. (2005). Imitation, Mirror Neurons, and Mimetic Desire: Convergence Between the Mimetic Theory of René Girard and Empirical Research on Imitation. *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture*, 12(1), 47–86.
- Girard, R. (1966). *Deceit, desire, and the novel: self and other in literary structure*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Girard, R. (1977). *Violence and the sacred*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Girard, R. (2003). Erőszak és kölcsönösség. 2000 : *Irodalmi és Társadalmi havilap*, 15(1), 5–15. Webcím: <http://ketezer.hu/2003/01/eroszak-es-kolcsonosseg/> Utolsó letöltés: 2019.08.15.
- Girard, R. (2013a). *Látám a sátánt, mint a villámlást lehullani az égből: A kereszténység kritikai apológiája. A francia szellem könyvtára*. Budapest: Atlantisz.
- Girard, R. (2013b). *Mi rejtve volt a világ teremtéséről fogva*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Herczegh, M. (2016). Test-elme-világ. Lépések a kiterjedt elme felé. *International Relations Quarterly*, 7(2). Webcím: http://www.southeast-europe.org/pdf/26/dke_26_m_f_Herczegh-Mate_Test-elme-vilag.pdf Utolsó letöltés: 2019.08.15.
- Menary, R. (2010). Cognitive integration and the extended mind. In R. Menary (Ed.), *The Extended Mind* (pp. 227–243). MIT Press.
- Otto, R. (1997). *A szent: az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Budapest: Osiris.
- Palaver, W. (2013). *René Girard's Mimetic Theory*: Michigan State University Press.
- Sutton, J. (2006). Exaograms and Interdisciplinarity: history, the extended mind, and the civilizing process. In R. Menary (Ed.), *The Extended Mind* (pp. 189–225). MIT Press.